

AMEA – Azərbaycanın elmi yaddaş və intellektual məkanı

I məqalə

“Elmi yaddaş” anlayışı

Ümumiyyətlə, “elmi yaddaş” anlayışını Pyer Noranın daxil etdiyi “yaddaş məkanı” anlayışının tərkib hissəsi kimi qəbul edirik. Fransa tarixşünaslığının canlı əfsanələrindən olan Pyer Nora “yaddaş məkanı” dedikdə toplumun tarixində xüsusi mədəni rol oynayan məkanları, böyük şəxsiyyətlərin, o cümlədən elm adamlarının fəaliyyətlərinin yaddaşda qalması üsulunu nəzərdə tuturdu.

Bu baxımdan hər bir xalqın mədəni, incəsənət, elmi, tarixi, siyasi və digər yaddaş yerləri (və ya məkanları mövcud olur). Bu, konkret xalqın keçdiyi tarixi təkamül yolu ilə bağlıdır. Daha əhəmiyyətli odur ki, “yaddaş məkanları” tarixin sınağından keçərək, kollektiv şüurda yerini tutmalıdır. Burada həm xalqın öz tarixinə, həm də özünə münasibəti sintez halında özünü göstərir. Xalqın zəkası “yaddaş məkanları”nı müəyyənləşdirir və onlara uyğun olaraq, inkişaf və tərəqqi yolunu seçir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası xalqın ümumi zəkasını, ağılnı birləşdirən böyük bir sərvətdir. ...Elmlər Akademiyasının yaranması Azərbaycanın çoxəsrlik tarixində mühüm bir hadisədir.

Heydər ƏLİYEV,
Ümummilli lider

malıdır. Onu vurğulayaq ki, azərbaycanlı təfəkkürünün fəzilətliyi Ulu öndərin ifadə etdiyi fikirlərin əsasında tədqiq olunmalıdır.

Heydər Əliyevin fikirlərində intellektin fəzilətliyi əlaməti kimi başqa bir keyfiyyət yer almışdır. Bu, Azərbaycan fəlsəfi-elmi təfəkkür ənənəsində intellektin daim birləşdirici və inkişafetdirici rol oynaması ilə bağlıdır. Diqqət etsək, görürük ki, Ulu öndər daim cəmiyyətin inkişafını elmlə əlaqələndirir. Bütün fikirlərində elm bütövlükdə toplumun və dövlətçiliyin tərəqqisi kontekstində qiymətləndirilir. Burada hansısa şəxsin özü üçün elm öyrənməsi arxa plana atılır.

Aydındır ki, xalqın hansı dəyərləri tarixinin, elminin və mədəniyyətinin yaddaşı kimi görmək istəməsindən çox məqamlar asılıdır. AMEA-nın müasir mərhələdə vacibliyi baxımından bunun böyük əhəmiyyəti vardır. Bu məsələyə daha geniş aydınlıq gətirmək üçün Azərbaycanda elmi ənənənin nə dərəcədə “yaddaş məkanı” olaraq cəmiyyətdə və dövlət quruculuğunda yer aldığına baxaq.

Azərbaycanda intellektin fəzilətliyi və yaddaş

Ulu öndər Heydər Əliyev məsələnin bu aspekti ilə bağlı dahiyənə fikirlər söyləmişdir. Ümummilli liderin çox sayda fikirlərindən görünür ki, Azərbaycan xalqı daim zəkaya, elmə və təhsilə böyük önəm vermişdir. Azərbaycanda elm və təhsil adamlarına həmişə diqqət çox olmuşdur, onların el arasında nüfuzu yüksəlmişdir.

Ulu öndər öyrədirdi ki, azərbaycanlılar həmişə elmi cəmiyyətin ali dəyəri hesab etmişlər, ən qədim zamanlardan başlayaraq, elmi yüksək qiymətləndirmişlər: “Azərbaycan xalqı yüksək elmə, biliyə, savada malik olan xalqdır”. “Hansı iqtisadiyyat olursa-olsun, elm inkişaf etməlidir”. “Azərbaycan xalqı inkişaf etmiş xalqdır. Azərbaycan xalqı öz köklərinə görə zehni inkişaf etmiş xalqdır. Biliyə, inkişafa həmişə diqqət vermiş və bu yolla getmiş xalqdır.”

Ulu öndərin Azərbaycan xalqı və dövləti üçün elmin yüksək dərəcədə vacib olduğunu konkret ifadə edən bu fikirləri tədqiqatlar üçün mayak rolunu oynamalıdır. Çünki burada həm tarixi həqiqət vardır, həm də bu həqiqətin adekvat dərki üçün çox əhəmiyyətli tövsiyələr mövcuddur.

Heydər Əliyev, bütövlükdə, Azərbaycan xalqının tarixi təşəkkülünün elmi tərəfinə diqqət yetirməyi tövsiyə edir. Deyir ki, bu xalq kökündən ziyalıdır, qədimdən ziyalılıq onun tarixi təkamülündə aparıcı yer tutmuşdur. Bu, böyük tezisdir, həm də səsləyişdir, anlatmaqdır. Ulu öndər anladır ki, qədimdən Azərbaycanın müxtəlif sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin kəsişmə məkanı olması, onu mədəniyyətinə, həyat tərzinə və düşüncə üsuluna o dərəcədə hopmuşdur ki, bütövlükdə, cəmiyyət elmi dünyagörüşü ilə formalaşmışdır. Burada, təbii ki, dinin təsiri inkar edilmir. Əksinə, dinin də rolunu elmi müəyyənləşdirməyə bir dəvət hiss olunur.

Digər məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycan xalqı inkişafı naminə daim elmə maraq göstərmişdir. Bunun üçün də azərbaycanlı təfəkkürü elmi-mədəni aspektdə başqa biliklərə həmişə açıq olmuşdur. Təfəkkürün açıqlığı müasir filosoflar tərəfindən intellektin fəzilətliyinin əsas göstəricilərindən biri kimi təqdim edilir. Deməli, qədimdən Azərbaycanlıların təfəkkürləri fəzilətli olmuş, özündə mənəvi-əxlaqi fəzilətlə intellektual fəziləti sintez etmişdir. Bu məsələnin fəlsəfi əhəmiyyəti çox böyükdür və xüsusi araşdırıl-

Bundan başqa, Heydər Əliyev elmi fəaliyyəti həmişə cəmiyyət və dövlət üçün strateji dəyər kimi təqdim edir. Və bu zaman elmi düşüncənin birliyi, inkişafı və bəşəriyyəti dəvətini ayrıca vurğulayır. Azərbaycan fəlsəfi-elmi təfəkkürü buna görə ənənəvi olaraq humanist, bəşəri və sülhpərvər istiqamətli olmuşdur. Bu, ümumiyyətlə, azərbaycanlı intellektinin fəzilətliyinin, onun zehni faktor kimi “xeyirxahlığı”nın maraqlı əlamətlərindən biridir. Bu problem də ciddi araşdırılmalıdır.

Məsələnin fəlsəfi-nəzəri təhlili üzərində çox geniş dayanmaq imkanı yoxdur. Ancaq aydındır ki, elmi təfəkkür və onun əsas funksiyası olan elmi araşdırma mədəniyyəti qədimdən Azərbaycan toplumunun həyat fəaliyyətinin atributu olmuşdur! Ulu öndər öz fikirləri ilə bunu dolğun ifadə etmişdir.

Bunlardan Azərbaycanda akademik elmi tədqiqatların tarixinə qısa nəzər salmaq üçün təbii maraq yaranır. Bu məsələnin üzərində bir qədər geniş dayanmaq.

Azərbaycan – zəngin akademik tədqiqatlar ölkəsi

VI əsrdə artıq Yunanıstanda “Beşinci akademiya” (neoplatonizm dönməsi) mövcud idi. Lakin 529-cu ildə Bizans imperatoru Yustinian Afinada bütün fəlsəfi məktəbləri bağladı. İoann Malala bu prosesi belə təsvir edir: “529-cu ildə...Afinaya əmr göndərildi ki, fəlsəfəni heç kəs tədris etməsin, qanunu izah etməsin...”. 531-ci ilin sonu 532-ci ilin əvvəllərində Afina Akademiyasının rəhbəri Dəməşqin başçılığı ilə 7 filosof indiki Azərbaycanın da daxil olduğu siyasi-coğrafi və mədəni məkana qaçdı. Lakin 532-ci ilin sonunda yenidən Roma imperiyası ərazisinə qayıtdılar.

Qısa müddətdə olmasına baxmayaraq, yunan fəlsəfə və elm adamlarının Azərbaycanın yerləşdiyi coğrafi və mədəni məkana gəlməsi və özləri ilə özəl fəlsəfi düşüncəni, məntiqi və elmi yunan yanaşmasını gətirməsi tarixi bir dönüş – geniş ərazidə akademik tədqiqatlar ənənəsinin yaranmasına təkan verdi! Faktlar bunu sübut edir.

“Akademikləşmə” prosesinin özünün “yeni coğrafi və mədəni” məkanında sürətlə getməsi təsadüfi deyildi. Məsələ ondan ibarətdir ki, həmin dövrdə də Şərqdə ciddi elmi ənənə və ondan qaynaqlanan təfəkkür tərzini mövcud idi. Hətta xristian fəlsəfi təfəkkürünün qaynaqlarından olan Müqəddəs Avqustin elmi fəaliyyətinə maniçi kimi başlamışdır. Maniçilik III əsrdə meydana gəlmiş və geniş yayılmış bir fəlsəfi-dini cərəyan idi. Hər bir halda Şərqi və o cümlədən, Yaxın Şərq və Qafqazın yunan akademik məktəblərinə həssaslığı öncədən bu ərazilərdə elmə böyük canatmanın və regionun zəngin fəlsəfi, dini və elmi araşdırma ənənəsinə malik olması ilə sıx bağlıdır.

(ardı 9-cu səhifədə)

AMEA – Azərbaycanın elmi yaddaş və intellektual məkanı

(əvvəli 8-ci səhifədə)

Bu əlamət özünü Azərbaycan da daxil olmaqla geniş ərazidə akademik araşdırmalarda yunan fəlsəfi-elmi məntiqi ilə Şərqi araşdırma özəlliyinin sintezində tapdı. O cümlədən, indiki Azərbaycan ərazilərində meydana gələn akademik məktəblərdə humanitar və təbiət elmlərinin həm tədqiqində, həm də tədrisində özünü göstərmişdir. Bu bağlılıqda Heydər Əliyevin ifadə etdiyi aşağıdakı fikirlər çox maraqlı və əhəmiyyətlidir. Ulu öndər III minilliyin gəlişi ilə bağlı xalqa müraciətində vurğulamışdır: "...Yunan-Roma mədəniyyətinin, bütün antik sivilizasiyanın güclü təsiri altında inkişaf edən elm, ədəbiyyat və incəsənətimiz çox erkən dövrlərdə özünəməxsus forma və məzmununa malik olmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, sözsüz ki, bizim zəngin mədəniyyətimizin formalaşmasına müxtəlif mərhələlərdə həm zərurətlik, yəhudi, xristian, həm də islam mədəniyyətlərinin təsiri olmuşdur..."

Bu fikirlərin çox mənalıdır. O cümlədən, Ulu öndər ifadə edir ki, Azərbaycanda elmi tədqiqatların tarixi çox qədimdir və onun bir qolu yunan-Roma fəlsəfi-elmi xüsusiyyətlərinə gedib çıxır. Digər qolu isə Azərbaycanın mədəniyyət və elm məkanı kimi özəllikləri ilə əlaqəlidir. Buna görə də tədqiqatçılar yazırlar ki, qədim dövrlərdən Azərbaycanda təbiət elmləri ilə humanitar və tibb elmi qarşılıqlı əlaqədə araşdırılmışdır. Bu isə müasir akademik tədqiqatlar üçün xarakterik olan xüsusiyyətdir.

Yunan akademik düşüncə tərzinin Azərbaycanın ərazisinə sirayət etməsi ilə VI-IX əsrlərdə elmin sürətli inkişafı üçün münbit şəraitin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Və artıq IX əsrdə yeni elmi mərkəzlər şəbəkəsi yaranmağa başlamışdır. Bu prosesi ümumiləşdirsək, deyə bilərik ki, Orta əsrlərdə İsfahan, Təbriz, Şamaxı, Marağa, Naxçıvan, Həmədan, Ərdəbil, Xoy, Urmiyə və digər yerlərdə çox sayda elmi tədqiqat mərkəzləri formalaşmışdır. Həmin mərkəzlər arasında elmi təcrübə mübadiləsi də mövcud olmuşdur. Bunu tarixi mənbələrdəki faktlar göstərir.

Nəticədə, Azərbaycanda akademik araşdırma mədəniyyəti yeni səviyyəyə yüksəlmiş və bu, bütövlükdə, elmi istiqamətlərin strukturlaşması, təşkili və inkişaf etdirilməsinə ciddi təkanlar vermişdir. Bununla demək olar ki, artıq XII-XIV əsrlərə vahid Azərbaycan akademik araşdırma şəbəkəsi formalaşmış idi.

Vurğulanmalıdır ki, XIII əsrdə Təbrizdə "Rübi-Rəşidi" Akademiyası təşkil edilmişdir. Burada təbiət elmləri, riyaziyyat, tibb, hən-dəsə və humanitar elmlər üzrə elmi tədqiqatlar aparılmışdır. Bu struktur müasir akademi-yaların strukturuna çox bənzəyir.

Çox əhəmiyyətlidir ki, həmin dövr Azərbaycanda elmi mərkəzləri yalnız regional miqyasda deyil, dünya miqyasında diqqəti cəlb etmişdir. Nəsirəddin Tusinin məktəbində hətta uzaq Çindən gəlmiş alimlər tədqiqat aparmışlar. Sonra onlar vətənlərinə qayıdaraq Tusi modelinə uyğun tədqiqat məktəbləri yaratmışlar.

Sonrakı əsrlərdə Azərbaycanda akademik araşdırma mədəniyyəti daha da inkişaf etmiş və tendensiyadan davamlı inkişaf edən yaradıcılıq üsuluna çevrilmişdir.

AMEA elmi yaddaşın milli sərvətə çevrilməsi yolunda: müasir mərhələ

Bütün bu faktlar nəyi ifadə edir? Hər şeydən öncə, Azərbaycanda qədimdən akademik tədqiqatların aparıldığını fakt kimi qəbul etməklə yanaşı, yaradıcılıqda xüsusi əhəmiyyətə dərk etmək zərurətini ortaya qoyur. Bunun elmin təşkili və idarəedilməsi aspektində anlaşılanlardan biri ondan ibarətdir ki, AMEA-nı bağlamaq fikrinə düşənlər və "bu struktur nə etmişdir ki?" kimi sual verənlər nəyi baltaladıqlarının fərqi var-sınlar. Azərbaycan elə bir elmi-mədəni məkandır ki, akademik araşdırmalar onun yaradıcılıq potensialının nüvəsinə təşkil edir. Bu nüvəni məhv etmək, özünü məhv etməkdir! Və burada heç bir bəhanə keçərlə deyil – nə liberalizm nağılı, nə antisovetizm radikal mövqeyi, nə Qərb nümunəsində elmi fəaliyyəti "müasirləşdirmək" bəhanəsi ilə olanı da dağıtmaq aqressivliyi, arqument deyildir. Təbii ki, elmi fəaliyyətin səmərəsini artırmaq üçün islahatlar zəruridir, lakin bunu ölkədə akademik tədqiqat əhəmiyyətinə zərər verməklə etmək qətiyyətinə olmaz. Həm də AMEA indiki fəaliyyəti ilə sübut edir ki, müstəqil dövlətin inkişafı üçün çox böyük işlər görə bilər və elmi müasirləşmə hər kəsdən öncə bu strukturun çiyinləri üzərində mümkündür.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru